

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет педагогічної освіти
Кафедра дошкільної і спеціальної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.
«__» _____ 2024р.

Реєстраційний № _____
«__» _____ 2024 р.

**РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 016 «Спеціальна освіта»
Довгої Ірини Віталіївни

Керівник доктор педагогічних наук,
професор Ковшар О.В

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище,
ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище,
ініціали)

(підпис) (прізвище,
ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	7
1.1. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей дошкільного віку.....	7
1.2.Характеристика фонетико – фонематичних порушень мовлення дітей передшкільного віку.....	13
1.3.Засоби корекції фонетико-фонематичних порушень мовлення.	16
Висновок до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	23
2.1. Вивчення стану проблеми розвитку фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення в сучасному освітньому процесі.....	23
2.2. Презентація методичного посібника з фонетичного розвитку докільників із ЗНМ.....	35
Висновки до другого розділу.....	37
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	40
ДОДАТКИ.....	44
Додаток А.....	44

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Одним із сучасним напрямком розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку є питання організації, формування їх мовленнєвої діяльності.

Мовленнєва діяльність є основною, фундаментальною діяльністю людини та залежать від її біологічних, соціальних і когнітивних можливостей, індивідуальних мовних здібностей (О. Кубрякова). Мовленнєва діяльність особистості це саме мова і процес мовлення, який є внутрішнім засобом розвитку особистості, способом реалізації особистості.

Процес організації мовленнєвої діяльності досліджувався науковцями в різних аспектах багатьма науковцями: А.Богущ, Н.Гавриш, М.Вашуленко, Г.Лисенко, М.Машовець, Т.Піроженко, Т.Поніманська та інші. Проблемою розвитку мовлення дітей займалися і психологи Л.Виготський, О.Леонт'єв, О.Лурії Д.Ельконін, С.Рубінштейн, Н.Швачкін.

Дошкільний вік є найбільш сенситивний в організації мовленнєвої діяльності. За дослідженням науковців в періоді дошкільного дитинства в процесі мовленнєвої діяльності формуються такі компетенції, як фонетична, лексична, граматична, діалогічна, монологічна, мовленнєва та комунікативна.

Початок комунікативної взаємодії відбувається з формування фонематичних процесів мовленнєвої діяльності та зумовлений постійною потребою у здійсненні комунікативної атракції. Саме початок основного, базового формування та подальшого сприймання, впізнавання та відтворення мовленнєвих звуків, поява самоконтролю за своїм мовленням і є фонематичними процесами.

Зрозуміло, що процес формування фонетико-фонематичного правильного мовлення у дітей розпочинається із формуванням і розвитком фонематичного слуху та фонематичного сприймання. Ці процеси є складовими мовленнєвого фонетичного слуху. Сучасні педагоги та науковці вважають, що саме фонетичний слух має важливе провідне значення у

становленні й формуванні всіх видів мовленнєвої діяльності, оскільки саме навички розпізнавати фонемати рідної мови та чітко диференціювати їх на слух слугують формуванню аналітико-синтетичних навичок.

Необхідно зазначити, що проблема формування фонематичних процесів у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку безперечно виступає найактуальнішою. Вивчення питання формування та розвитку фонематичних процесів у дітей з порушенням мовлення досліджували Б.Ананьєв, О.Дікушина, М.Жинкін, Г.Каше, Р.Лалаєва, Н.Нікашина, Ю.Рібцун, М.Савченко, Є.Соботович, В.Тищенко, М.Швачкін та ін.

Взаємозалежність таких процесів як звуковимова та фонетичне сприймання звуків досліджували лінгвісти та психолінгвістики, а саме: В. Бельтюков, О.Вінарська, О. Гвоздєв, Д. Ельконін, Л. Журова, Л. Калмикова, Р. Левіна, В. Орфінська, М. Савченко, Є. Соботович, С. Цейтлін.

Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження свідчить про важливість вивчення проблеми формування фонетичних та фонематичних процесів у дітей із мовленнєвими порушеннями.

Отже, актуальність обраного дослідження **“Розвиток фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення”** є безперечною.

Мета дослідження: теоретико-методичний аналіз проблеми розвитку фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Завдання дослідження:

- аналіз та систематизація теоретичного матеріалу з теми дослідження;
- уточнення поняття «фонетико-фонематичні порушення», «загальне недорозвинення мовлення»;
- описати та обґрунтувати педагогічні умови розвитку фонематичних процесів у дітей із ЗНМ, а саме: використання ігрової діяльності та арт - педагогіки в процесі корекційно-розвивальних занять;
- укладання методичного збірника мовленнєвих ігор та корекційно-розвиткових занять за технологією арт-педагогіки з корекції фонетико-фонематичних порушень.

Об'єкт дослідження: процес розвитку мовлення дитини.

Предмет дослідження: розвиток фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Методи дослідження. У процесі дослідження для досягнення мети та завдань було застосовано комплекс таких методів: аналіз науково-дослідних джерел та навчально-методичної літератури, передового педагогічного досвіду.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть використовуватися студентами протягом проходження педагогічної практики, під час проведення корекційних занять для дітей передшкільного віку, логопедів та асистентів-вихователів закладів дошкільної освіти, а також під час наукового дослідження що має відношення до даної тематики.

Довга І. Розвиток фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами» 6-7 листопада 2024 р.*

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи 74 сторінки, з них 45 – сторінки основного тексту. У додатках розміщений методичний збірник.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ

1.1. Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей.

Мовленнєва діяльність у дошкільному віці є фундаментом формування інтелектуального потенціалу дитини, підвищення її пізнавальної активності, подальшого розширення світогляду, розвитку та формування комунікативних навичок.

Особливість формування комунікативних навичок в дошкільному дитинстві полягає в організації та активності у продуктивній діалоговій компетенції, взаємодію з метою систематичної соціалізації.

Науковці Р.Лалаєва, Н.Нікашина, Г.Каше, Л.Спірова, Г.Чиркіна, М.Савченко та ін. описали головну умову успішного виправлення мовленнєвих порушень, а саме розвиток сприйняття звуків мовлення, фонематичних та фонетичних процесів.

За визначення науковиці І.Брушневської, “питання формування фонематичних процесів у дітей із порушенням мовлення є безперечно актуальною в логопедичній практиці та наукових дослідженнях. Вона охоплює вироблення умінь розпізнавати визначений логопедом звук у словах, навички аналізувати звуковий склад слова, виховання культури мовленнєвого слуху, та вироблення умінь узагальнювальних уявлень про різні фонемні ознаки” [4].

Підкреслюємо, що важливе значення в мовленнєвому розвитку мовлення дитини має етап формування фонематичного слуху, тобто уміння дитини розрізняти звуки мовлення, звуки також упізнавати, тому що саме присутність фонематичного слуху є базою для повноцінного фонематичного розвитку.

Науковець Ю.Рібцун в статті “Характеристика фонетико-фонематичної складової мовлення дітей п’ятого року життя із ФФНМ” вказує, що за

психолого-педагогічною характеристикою мовленнєвих порушень та засобів спілкування класифікують фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення—порушення у дітей із різними мовленнєвими розладами процесів формування звукової вимови в системі рідної мови внаслідок недорозвитку сприймання та фонематичної вимови[17]. Фонетико-фонематичний недорозвинення мовлення визначають як ФФНМ.

В навчально-методичному посібнику науковець так характеризує ФФНМ: "Існують загальні закономірності розвитку мовлення у дітей з нормальним і порушеним онтогенезом, однак при дефектах мовлення порушуються окремі функції мовнорухового чи мовнослухового апарату або його відділи. Це, зрозуміло, негативізує і породження мовленнєвих висловлювань, негативно також впливає на процес, і, зрозуміло на сприймання (О.Леонт'єв, О.Лурія, Є. Соботович та ін.)"[17].

Наведемо приклад із програмових вимог розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Наприклад, " нормотиві діти до чотирьох років оволодівають вмінням розрізняти на слух усі фонемі рідної мови та вимовляють більшість звуків, окрім [p] та [p'], [л]".

Однак у дітей передшкільного віку із ФФНМ, згідно онтогенезу формуються свої специфічні особливості фонетичних, фонематичних складових мовлення.

Далі Ю.Рибцун обґрунтовує рівні прояву фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення, а саме: а) *легкий*, де дитина не розрізняє фонемі, найчастіше у різниці окремих звуків. Відбувається, зрозуміло, порушення вимови, має складнощі в аналізі як звуковому так і складовому; б) *середній*, що характеризується поганою диференціацією звуків значної кількості і із декількох фонетичних груп та випадки, коли вимова їх правильна; в) *тяжкий*, де є значні труднощі аналітичного звукового та складового аналізу, а вміння та навички дитина набуває з труднощами значними і не важко

диференціює, розпізнає елементи та відношення між звуками (В.Коноваленко, С.Коноваленко, Г.Каше, Т.Філічева, Г.Чіркїна та ін.)” [17].

Як вказує відомий науковець, у дошкільників фонематичні процеси формуються логічно-від простого до складного: *фонематичне сприймання - фонематична увага - слуховий (фонематичний) контроль - фонематичні уявлення – фонематичний аналіз і синтез* [17].

Відомі науковці Є.Соботович, І.Соботович, зазначали, що сприймання фонематичне є багаторівневим. Розрізняють три рівні такого сприймання: смисловий рівень; сенсорний рівень; перцептивний рівень[19].

Науковці доповнюють, різниця звуків відбувається на рівні сенсорики, у вимові того чи того звуку положення органів артикуляційного апарату. Тако ж в різних фонетичних позиціях та його розуміння на перцептивному рівні, а на змістовому рівні здійснюється розуміння значення цілих слів.

Дослідники Є.Соботович, І.Соботович до фонематичних процесів відносять: фонематичне сприймання; фонематичне уявлення; фонематичний аналіз і синтез.

Науковці так описують ступені порушення фонетико-фонематичної сфери у дітей дошкільного віку:

1. Легкий ступінь – його характеристика в порушенні, розрізненні звуків мовлення. Далі дитини правильно аналізує звукоскладову структуру слова.
2. Середній ступінь – його характеристика в наявності більш грубих порушень звукового аналізу. Дитина слабо розрізняє вагому кількість звуків із різних фонетичних груп при говорінні але артикуляція мовлення достатня.
3. Важкий ступінь – його характеристика у глибокому фонематичному недорозвиненні мовлення. Дитина у комунікації не сприймає та не розрізняє звуки, не може їх виокремити, встановити їх звукову послідовність слові [11].

В науковій літературі виділяють таку поширену патологію психофізичного розвитку у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, як є загальний недорозвиток мовлення (ЗНМ). Характеристика

цього порушення в тому, що в системі порушені всі сторони і форми мовлення. Відмітимо суттєві недоліки мовлення в такому порушенні, а саме порушення лексики та граматики рідної мови (Р.Лєвіна, Р.Лалаєва,Є.Соботович, Т.Ушакова, О.Шахнарович, Т.Філічева,та ін.).

Саме важкий ступінь недорозвинення фонетико-фонетичної сторони мовлення найчастіше зустрічається у дітей з ЗНМ.

За описами сучасних дослідників, загальне недорозвинення мовлення – це різноманітні складні розлади мовлення, у яких є зміни у формуванні всіх складових системи мовлення, як звукової, так і смислової її характеристики.

I рівень мовлення відсутнє. Удошкільників, які відносяться до I рівня мовленняєвє белькотіння та звуконослідування, зустрічаються окремі іменники і дієслова з побуту, частини речень. Саме характерне, що мовлення нечітке і нестійке. Фонетико-фонематична сторона мовлення грубо порушена. Завдання зі звукового аналізу слів дітям цього рівня незрозумілі.

Перехід до II рівня можна описати як мовленнєва активність дитини. Комунікація відбувається, але загальний словниковий запас малий, звуковимова не чітка.

Зазначимо, що у описі фонетичної характеристики мовлення присутні багато спотворених фонем, заміна їх, змішування. Вимова м'яких та твердих звуків порушена, така ж характеристика порушення шиплячих та свистячих, дзвінких та глухих, афrikативних („дука”–рука, „папуся”–бабуся). Можна зазначити таку диспропорцію між вміннями чітко вимовляти звуки в окремому положенні та вимови цих звуків у спонтанному, але прослідковуються порушення в усвідомленні звуко-складової частини мовлення. Також часто порушується звуконаповненість при нормальному мовленні: заміна звуків, складів, або пропуск складів.

III рівень має таку характеристику, як смислове фразове мовлення дошкільника, але в мовленні присутні помилки лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку. Звуковимова покращується,

покращується і складова структура мовлення. Фонематичний слух розвинений погано. Як наслідок, таке сприймання мовлення впливає на помилки у звуковому аналізі та синтезу слів. Це може вплинути на подальше навчання в школі, а саме - оволодіння грамотою.

І.Брушневська зазначає, якщо дитина не вміє аудіювати, розрізняти фонemi рідної мови, то далі складно здобути навички звукового аналізу й синтезу, а що вплине на подальше засвоєння грамоти[5]. Вона стверджує, що за аналізами сучасних досліджень якщо “фонематичні процеси недорозвинені: фонематичний слух (фонематичного сприйняття), фонематичний аналіз та синтез, фонематичні уявлення, то це призводить до мовленнєвих вад – звуковимови, письма й впливає на розвиток лексико – граматичної сторони мовлення”[5].

За психолого-педагогічною класифікацією мовленнєвих порушень Р. Левіної, до категорії дітей із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФН) належать діти з нормальним фізичним слухом і інтелектом, у яких порушені вимовна сторона мовлення й особливо – фонематичний слух.

Науковці А. Богуш, К. Крутій, С. Цейтлін наголошують, що у процесі мовленнєвого розвитку дітей з ФФН дошкільного віку збільшуються помилки у звуковимові, граматичній і лексичній правильності мовлення, навичках будувати зв'язні висловлювання [3].

Дошкільний вік є найсприятливішим та найактивнішим для формування, розвитку мовлення, його фонетичної характеристики. В подальшому, необхідною умовою для успішного засвоєння програми початкової школи дітьми є граматично правильне мовлення. За твердженням науковців (Р.Левін, Г.Каше, Л.Спіров, Г.Чіркін, М.Шеремет, А.Ястребов) своєчасне виявлення та виправлення вад звуковимови якого є обов'язковими елементами усього комплексу корекційної роботи [10].

Розвиток фонематичних процесів сприяє успішному навчанню читання і письма. На необхідність фонетичних вправ перед навчанням дітей читанню

вказував ще К.Ушинським. Він акцентував увагу на необхідності розвивати мовленнєвий слух у дітей.

Сучасні дослідники А.Богуш, Т.Безсонова, М.Вашуленко, Є.Соботович акцентували, що порушення розвитку мовленнєвого не дозволяє учню початкової школи засвоїти шкільну програму, а в подальшому розвитку та становлення особистості дитини в цілому.

Науковець Ю.Рибцун додає, що “розуміння та продукування мовлення відбувається на основі формування фонологічного компоненту мовленнєвої діяльності” [17].

Слід зробити висновок, що при фонетико-фонематичному недорозвитку мовлення спостерігаються такі порушення: при звуковимові(моторні), під час сприймання (сенсорні). Отже, неправильне сприймання і як наслідок мовлення характеризуються “акустико-фонематичними і артикуляторно-фонематичними порушеннями”. Тому, при корекції мовлення необхідна комплексна робота з формування та розвитку мовлення дошкільників.

1.2. Характеристика фонетико – фонематичних порушень мовлення дітей передшкільного віку

За коментарієм Ю.Рибцун, дошкільники з “фонетико – фонематичним недорозвитком, тобто недоліками формування вимовної системи рідної мови внаслідок фонематичного порушення , складають значну частину дошкільників та учнів початкових класів, які потім мають порушення і писемного мовлення” [17].

Аналіз науково-методичної, психолого-педагогічної, спеціальної літератури (К.Дьоміна, Н.Місаренко,Л.Єфіменкова, Є.Рау, М.Савченко, І.Фомічова) дає можливість , стверджувати, що у сучасних дітей вади звуковимови в комплексі з недорозвитком фонематичних процесів є найпоширенішими мовленнєвими порушеннями дошкільного віку:

порушення звуковимови спостерігаються у 25–30 % дітей дошкільного віку, в 15–17 % учнів початкових класів [6].

Отже, широка розповсюдженість ФФНМ негативно впливає на розвиток мовлення, а взагалі на становлення особистості дитини. Цей негативний вплив продовжується і на соціальну адаптацію. Отже, сучасна спеціальна освіта потребує пошук ефективних шляхів подолання процесів ФФНМ, що є одним із пріоритетних завдань логопедичної роботи [6].

Ю.Рибцун дає таку характеристику найбільш поширеним порушенням у дошкільників з ФФН - акустико-фонематична та артикуляторно-фонематична дислалія, псевдобульбарна дизартрія та їх мінімальні прояви.

Опишемо ці порушення. Так, “при *акустико-фонематичній дислалії* дитина не впізнає та не вміє порівнювати звуки за їх звуковими ознаками; дитина за схожестю вимовляє звуки на основі спільності ознак (наприклад, для таких дітей вважаються однакове звучання та вимова слів *папка і бабка*).

При *артикуляторно-фонематичній дислалії* виникають заміни звуків внаслідок того, що артикуляція та сприймання звуків як процеси звуковимови незавершані (*миска – мишка*).

При *псевдобульбарній дизартрії* виникає “палаталізація звуків” (*син – синь*), а при *стертій формі дизартрії* відбувається обмеженість слухового сприймання та контролю (*чашки – шашки*).

У дошкільників з *мінімальними проявами дизартрії*, які виникають через мікроорганічного ураження головного мозку, порушується моторна функція мовлення; страждає дихальна функція, тому що слабка центральна регуляція нервової системи; присутні розлади мелодико-інтонаційні та можлива порушення дихання, голосоутворення та артикуляції, так звана “асинергія”.

Такі порушення проявляються, коли у дитини відбувається прискорене дихання, тому що недостатня координація вдиху та видиху, слабка вираженість чи відсутність голосових модуляцій.

За твердженнями науковців, педагогів, розвиток мовлення, формування правильної звуковимови включає постановку, автоматизацію, диференціацію звуків. Цей процес корекції включає повтор як ізольовано, так і зі включенням слів, окремих словосполучень і речень за зразком та самостійному мовленні.

Також цікаво відмітити, що формування правильної звуковимови ізольованих звуків краще поєднувати з певним рухом для запам'ятовування та подальшого відтворення” [17].

Ю.Рібцун створила «звуко-рухову абетку», що дуже подобається дошкільникам. Наприклад, звук [А] – «Колискова» – дитина робить рухи, які імітують заколисування дитини та співає: а-а-а. Звук [М] – «Ласунчик» – підняти руку до живота та потім виконати кругові рухи по животу: м-м. Звук [П] – «Чайник» – підняти вказівний пальчик вказівними пальцями обох рук одночасно стукати по надутим щоках, примовляючи п-п-п, тощо.

Діти з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, зрозуміло мають мовленнєві, комунікативні труднощі, які проявляються у інертності, сором'язливості, не бажанні вступати в комунікацію. Такі діти потребують особливої уваги від педагога. Обов'язково вселити віру у власні сили кожної дитини та її можливості.

Дошкільників із ФФНМ за їх бажанням, мотивацією до спілкування, подолання порушень мовлення Ю.Рібцун виділяє так:

- 1) дошкільники, які активно бажають виправити мовленнєві вади;
- 2) дошкільники, які не виражають активності до корекції вад мовлення;
- 3) дошкільники, які уникають спілкування, навіть під час мовленнєвих ігор та занять.

Необхідно зазначити, що Ю.Рібцун особливого значення надає мотиваційній активності, яка залежить від цілеспрямованої роботи вчителя-логопеда. Починаючи з перших етапів проведення корекційно-розвивальної роботи необхідно сприяти формуванню у дитини мотиваційної компетентності, пізнавальної активності[16].

Акцент в корекційній роботі вчителя-логопеда науковець вказує на формування фонематичного слуху і фонематичного сприймання. Саме це допомагає дитині розрізняти і впізнавати фонемати рідної мови. Формування мовлення у комплексі інтегровано з розвитком фонематичного слуху та становленні лексико-граматичної структури.

Становлення фонематичного сприймання дає змогу впізнавати звуки та розрізняти звуковий склад слова. Наскільки успішно і своєчасно буде надано корекційну допомогу дошкільникам, залежить далі засвоєння навичок письма й читання в початковій школі [14].

1.3. Засоби корекції фонетико-фонематичного порушення мовлення.

У сучасній практиці арт освіта, як науково-практична проблема, є важливою умовою у розвитку особистості дошкільника, якщо в закладі дошкільної освіти створюється сприятливе естетичне розвивальне середовище. У сучасних наукових психолого-педагогічних дослідженнях зазначено сутність арт-педагогіки як важливого інноваційної технології в організації освітнього процесу. Це допомагає зробити навчання, виховання й розвиток дитини активним і доступним.

Аналіз науково-методичної, логопедичної, психолого-педагогічної літератури дозволив зробити висновки, що засоби мистецтва в освітньому процесі, в корекційній освітній діяльності створюють ефективні умови корекційно-педагогічної, корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, у тому числі з мовленнєвими порушеннями (Т.Добровольська, О.Карабанова, Є.Медведева, Ю.Некрасова, Є.Рау) [5].

Арт-педагогіка передбачає розроблення нових концепцій, партнерську творчу взаємодію педагога, вихованців, їх батьків. Арт-педагогіка включає інтеграцію, синтез двох важливих галузей науки-мистецтво та педагогіка, що дозволяє удосконалити якість організації педагогічного процесу, становлення

та розвиток особистості дошкільника. Реалізують і впроваджують в освітній процес арт-педагогіку, педагоги знаходяться в пошуку, розробці, впровадженні сучасних та ефективних засобів, методів, які позитивно впливають та сприяють організації якісного освітнього процесу.

Розкриваючи зміст терміну арт-педагогіки з позиції корекційно-розвивальної роботи, слід детальніше зупинитися на трактуванні цього поняття вченої Є.Медведевої, яка зазначає, що артпедагогіка – “це об'єднання складових наукових знань мистецтва та педагогіки. Вони дозволяють поєднати теорію та практику педагогічного корекційного процесу загального та творчого розвитку дитини. Дозволяють вирішити проблему формування основ мовленнєвої та художньої культури засобом мистецтва та художньо-творчої діяльності. Включає такі види діяльності: музична, образотворча, художньо-мовленнєва, театральна-ігрова[10].

Отже, артпедагогіка “створює в межах спеціальної освіти не тільки творче виховання та творчий розвиток і, але й усі компоненти корекційно-розвивального процесу (розвиток, виховання, навчання, корекцію) засобами мистецтва, а також формує основи художньої культури...”, реалізує всі педагогічні, дидактичні принципи та методи [10].

Педагог Т.Сазонова описує мистецтво як “засіб творчого пізнання і корекції особистості” та відзначає, що “дослідження в галузі художньої практики показали, що мистецтво розвиває особистість, розширює загальний та художній кругозір дитини з мовленнєвими порушеннями, враховує її пізнавальні інтереси.

Корекційний вплив мистецтва є допомагає розвитку нових пізнавальних переживань дитини. Це засіб реалізації соціально-педагогічної функції мистецтва” [10].

Як зазначає А. Запорожець, розвиток дитини через активну творчу діяльність є безперечно правильною, актуальною. Така творча діяльність спочатку формується під впливом дорослого, а далі переростає у справді дитячу самодіяльність, що є яскравим втіленням творчості дитини.

Отже, за результатами можна стверджувати, що залучення дошкільників до творчої діяльності сприяє становленню та розвитку особистості дитини.

Корекційні завдання ФФН засновані на сукупності таких галузей: логопедії (вправи для розвитку фонематичного слуху, для розвитку просодичної сторони мовлення; фізкультхвилинки, дихальна гімнастика тощо), передбачає організацію інтегрованих занять із застосуванням засобів артпедагогіки за різними видами творчої діяльності.

Кожне корекційне заняття може мати за мету вправління у звуковимові за обранною з програми темою загальної лексичній темі.

Наводимо приклад одного з таких занять в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, спеціалізованих навчально-виховних і навчально-реабілітаційних закладів. На корекційному занятті сплановано залучення дошкільників до музичної діяльності. Пропонуємо тривалість заняття становить 20–25 хв залежно від етапу та завдань корекційно-розвиткової роботи (Додаток А).

Одним із провідних засобів корекції ФФН є ігрова діяльність.

Професор М. Хватцев [15] підкреслює, що цінність гри в освітньому процесі є безмежна. Ігри сприяють:

- 1) становленню взаємодії як педагога з дошкільником, так і дітей один з одним;
- 2) становленню пізнавальної активності та пізнавального інтересу дитини до говоріння та спілкування;
- 3) становленню у дошкільників мотивації до навчальної діяльності; 4) появі, розвитку мовленнєвих вмінь та навичок;
- 5) використання дитиною мовленнєвих навичок спілкування у соціальній взаємодії.

Проаналізуємо вимоги щодо організації ігрової діяльності дітей із ФФН.

На початку корекційної роботи з дітьми з ФФНМ необхідна діагностика рівня розвитку ігрової діяльності кожної дитини як педагогу-

вихователю, так і вчителю-логопеду, інструктору із фізичної культури, музичний керівнику. Перед залученням дітей до ігрової діяльності необхідно на основі спостереження, комунікації з дитиною з ясувати зацікавленість іграшками; відповідність іграшки до сюжету гри; адекватність включення дитини в ігрову діяльність, ігрові дії. Як показник результативності - використання дитиною елементів сюжету гри та вміння організувати сюжетно-рольову гру.

Однією із головних умов з організації корекції фонетичних порушень є враховування вікових та індивідуальних психофізичних, мовленнєвих особливості та можливості дітей. Окремо необхідно зазначити дотримання дитиною культурно-гігієнічних навичок.

Ю.Рибцун зазначає, що систематичне виконання завдань може бути формою індивідуальної роботи. Зміст такої індивідуальної роботи спрямований на закріплення набутих мовленнєвих навичок дошкільників. Педагог може готувати такий навчальний матеріал: дидактичні ігри та вправи з розвитку мовлення для автоматизації поставлених звуків; формування фонематичних процесів; удосконалення звуковимови; збагачення та активізація словникового запасу відповідно віку. Для дошкільника з ФФНМ необхідно підібрати навчальний матеріал для розвитку граматичної будови мовлення; формування діалогічного мовлення. Кожне корекційно-розвивальне заняття включає ігрові вправи на розвиток уваги та пам'яті, словесно-логічного мислення; розвиток загальної, ручної і дрібної, мимічної та артикуляційної моторики[15].

Проведення систематичних занять впливає та стимулює мовленнєві зони кори головного мозку, сприяє корекції моторної сфери дошкільників із ФФНМ, швидкій та ефективній корекції мовленнєвих розладів, систематичному розвитку та удосконаленню мовленнєвої діяльності.

Паралельно з розвитком мовлення, мимічних рухів, артикуляційної гімнастики, мовленнєвого дихання, мелодики голосу необхідно спланувати та залучити дошкільників до вправ зі сенсорного сприймання, розвитку пам

яті, просторових уявлень, конструктивно-просторового і динамічного праксису, моторики, пізнання навколишнього.

Увага дітей дошкільного віку носить нестійкий характер. Для її концентрації використовують такі методи навчання: ігрові, практичні, словесні відповідно до мети корекційних занять та завдань.

Науковець М.Хватцев зазначає, що ефективна корекція мовлення відбувається в мотиваційному спілкуванні. За визначенням автора „бажання говорити” (М.Хватцев), „могутній стимул” (М.Піскунов), „бажання подолати дефект” (Г.Семенчук), „воля та розум” (М.Зеєман), „активність у взаємостосунках із дорослими” (Г.Розенгард-Пупко).

Дослідники вказують, що не тільки дошкільникам з мовленнєвими порушеннями, а й дітям з нормотиповим мовленнєвим розвитком притаманні такі потреби у спілкуванні: :

1) *біогенні*:

- а) рухова активність;
- б) формування особистісного “Я”;

2) *психофізіологічні*:

- а) емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього;
- б) активність в різноманітних видах діяльності;

3) *соціальні*:

- а) ствердження особистісного „Я”;
- б) соціальна взаємодія та спілкування.

Це є основними умовами організації цілісного корекційно-розвивального заняття, ігор-занять, для зміцнення навичок загальної та мовленнєвої поведінки, потреби у повноцінному спілкуванні. Отже, якість освітнього процесу з дітьми, які мають ФФНМ залежить від системного планування, залучення дошкільників до мовленнєвої діяльності через використання мовленнєвих ігор, технології арт-педагогіки.

Висновок до першого розділу

В першому розділі проаналізовані дослідження сучасних науковців щодо фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення та надана така характеристика: фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення – порушення у дітей із різними мовленнєвими розладами процесів формування звукової вимови в системі рідної мови внаслідок недорозвитку сприймання та фонематичної вимови.

За Ю.Рібцун описані у дошкільників фонематичні процеси, які формуються логічно - від простого до складного: *фонематичне сприймання - фонематична увага - слуховий (фонематичний) контроль - фонематичні уявлення – фонематичний аналіз і синтез*. Описані ступені вираження фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення, а саме: а) *легкий*, де у дитини не розрізняє фонем, особливо у виділенні окремих звуків, які порушені у вимові, має труднощі у звуковому та складовому аналізі; б) *середній*, що характеризується поганою диференціацією звуків значної кількості і із декількох фонетичних груп та випадки, коли вимова їх правильна; в) *тяжкий*, де є значні труднощі аналітичного звукового та складового аналізу, а вміння та навички дитина набуває з труднощами значними і не важко диференціює, розпізнає елементи та відношення між звуками.

Надана характеристика феномену “загальне недорозвинення мовлення”. За описами сучасних дослідників, загальне недорозвинення мовлення – це різноманітні складні розлади мовлення, у яких є зміни у формуванні всіх складових системи мовлення, як звукової, так і смислової її характеристики.

Результати теоретичного дослідження вказали на можливість залучення засобів артпедагогіки, ігрової діяльності в корекційній роботі із дошкільниками з ФФНМ. Такий інтегрований підхід до проведення корекційно-розвивальних занять сприяє передбачає якісній організації

освітнього процесу, корекції мовлення дошкільників з ФФНМ, позитивному емоційному стану, активній стимуляції мовленнєвої функції; удосконалення уваги та пам'яті; розвитку творчої уяви та фантазії.

Отже, інтеграція засобів ігрової діяльності, артпедагогіки в корекційній роботі має забезпечити оптимальні умови не тільки для корекції вад мовлення у дошкільників із ФФНМ, а і для формування творчих здібностей, всебічного гармонійного розвитку, для підготовки дошкільників до шкільного навчання, подальшій адаптації в колективі.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ. рактичне 2.1 . Вивчення стану проблеми розвитку фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення в сучасному освітньому процесі

Для аналізу проблеми розвитку фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення в сучасному освітньому процесі розглянемо Програму “Корекційно-розвиткова робота з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення”, автори І. В. Кравцова, Л. Л. Стахова (Тернопіль: Мандрівець, 2020.80 с.). Представлена програма створена для програмового забезпечення організації корекційно-розвиткової роботи з дітьми, які мають мовленнєві порушення. Метою програми є “створення відповідної системи корекційно-розвиткової роботи з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення дітей дошкільного віку в компенсуючих групах ЗДО. Програма спрямована на корекцію мовленнєвого та психофізіологічного розвитку дошкільників із порушеннями мовлення. Програма містить такі етапи: оволодіння мовленням, основні завдання мовленнєвого розвитку та завдання з корекції мовленнєвих порушень” [26].

В програмі зазначено, що основою якісного подолання порушень розвитку мовлення дітей дошкільного віку є раннє виявлення мовленнєвих вад, їх кваліфікація та спланована система організації корекційно-розвиткової роботи. Програмове забезпечення є основою планування та організації корекційно-розвиткової роботи в закладі дошкільної освіти, що допомагає спеціальним педагогам планувати системну роботу, послідовно, поступово, включаючи на випереджувальне навчання, з урахуванням закономірностей процесу розвитку мовлення дошкільників в онтогенезі, систематично ускладнювати матеріал для розвитку мовлення, підсумком мети кожної частини навчання та результатів корекційно-розвиткової роботи в цілому.

Програма спрямована на корекційно-розвиткову роботу з дітьми передшкільного віку в логопедичних групах дошкільних закладів. Має основні завдання для вирівнювання мовленнєвого та психофізіологічного розвитку дітей із мовленнєвими розладами із нормальним слухом і збереженим інтелектом, які мають перший-третій рівні загального або фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення, що забезпечує їхній повноцінний і всебічний розвиток. У програмі визначені основні складові мовленнєвого розвитку та зміст роботи з подолання мовленнєвих порушень та описує розвиток усіх складників мовлення.

Автори зазначають, що мовленнєва діяльність дітей пов'язана з усіма видами їхнього психічного розвитку, тому паралельно з логопедичним впливом у програмі передбачені завдання з розвитку пізнавальних процесів.

У програмі наведено приклади використання лексичного, граматичного і фонетико-фонематичного мовленнєвого матеріалу, зазначено шляхи і засоби формування та вдосконалення пізнавального розвитку, а також розвитку загальнорухових функцій та дрібної моторики рук.

Авторами програми використано системи роботи з подолання мовленнєвого недорозвинення у дітей таких педагогів як Г.Блінова, Ю.Пінчук, Ю.Рібцун, М.Шеремет, теорії розвитку мовлення дітей дошкільного віку за А. Богуш, Н.Гавриш, К.Крутій.

Програму корекційно-розвиткової роботи укладено відповідно до Законів України “Про дошкільну освіту”, “Про освіту”, Державного стандарту дошкільної освіти - Базового компонента дошкільної освіти.

Надамо характеристику навчально-методичному посібнику Л.Трофіменко “Корекційна робота з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення”[25]. У навчально-методичному посібнику представлено опис процесу розвитку мовлення дошкільників, програму корекційно-розвиткової роботи з корекції та попередження порушень розвитку мовлення дітей середнього дошкільного

віку із загальним недорозвитком мовлення II-III рівнів, методичні рекомендації до корекційних занять, навчальний матеріал.

В пояснювальній записці до навчально-методичного посібника зазначено, запропонований матеріал розроблений на наукових засадах. А саме: основні теоретичні положення про мовленнєву діяльність, розвиток мовлення та структуру психолінгвістичної мовленнєвої діяльності.

Авторка реалізувала системний та комплексний підходи до формування граматичної та лексичної сторони мовлення у дошкільників. Науковець зазначила, що метою розвитку мовлення дошкільників із ФФНМ є подолання механізмів загальнофункціональних та специфічних мовленнєвих недоліків. Такі порушення становлять основу загального недорозвитку мовлення.

В основу представленної методики розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення II-III рівнів покладено такі теоретичні положення:

- мова, знакова багатофункціональна та багаторівнева система;
- системний взаємозв'язок складових розвитку фонетичної, лексичної та граматичної сторін мовлення; поєднання когнітивних процесів;
- структура мовленнєвого дефекту у дітей із загальним недорозвитком мовлення; формування системи мовлення;
- онтогенез мовленнєвої діяльності в період дошкільного віку та вплив на онтогенез таких чинників, як біологічних, психологічних, соціальних;
- семантична структура слова;
- сучасні методи корекційного, пропедевтичного та розвивального впливу на формування мовленнєвої системи.

Зміст і методика корекційно-розвиткового навчання, яка включає:

- практичний рівень сприймання мовленнєвої системи;
- врахування вікових особливостей дошкільників;
- визначення структури дефекту;
- опис психологічних механізмів порушення мовленнєвої діяльності [25].

Проаналізуємо навчально-методичний посібник Ю.Рібцун “Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення”[14]. Навчально-методичному посібнику побудований відповідно вимог Базового компонента дошкільньої освіти, компетентнісного та діяльнісного підходів. Також визначені завдання в організації корекційного процесу для практичного психолога та вихователя в групах компенсуючого типу для дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення п’ятого та шостого років життя. Описаний зміст корекційно-розвивальної та навчально-виховної роботи із окресленою категорією дошкільників.

Основними методологічними засадами розробленого посібника та представленної програми [17] були такі положення:

а) методологічні принципи особисто-орієнтованого навчання, гуманістичної спрямованості освітнього процесу; поетапного формування когнітивних операцій.

б) основи анатомо-фізіологічної мовленнєвої діяльності;

методи комплексної діагностики і корекції порушень мовленнєвого розвитку у дітей; мова як знакова система; практичний взаємозв’язок мислення та мовлення; різні види мовленнєвої діяльності, її структура, специфіка організації мовленнєвої діяльності;

в) ідеї про взаємовплив моторики руки та організації мовленнєвої діяльності; особливості та закономірності психічного, фізичного, особистісного розвитку дітей; організація інклюзивного та інтегрованого навчання; розвиток пізнавальної активності особистості дошкільника; елементарні та вищі психічних функції, їх вплив на розвиток дитини; єдність фонетичного та фонематичного компонентів мовленнєвої діяльності;

г) методологічні підходи в організації освітнього процесу: диференційований підхід; діяльнісний підхід, продуктивна та інші види діяльності дошкільників, інтеграція різних видів діяльності; компетентнісний підхід в освітньому просторі; комплексний підхід у подоланні мовленнєвих вад;

нейропсихологічний підхід до планування корекційної роботи дітей із вадами мовлення; особистісно-зорієнтований підхід у навчанні та вихованні; організація розвивального середовища в мовленнєвій діяльності; системний підхід у теоретико-методологічних дослідженнях.

Зміст освітньої та корекційно-розвивальної роботи з дошкільникам із порушенням мовлення був складений на основі врахування основних дидактичних (загальних та спеціальних) принципів.

Навчально-методичний посібник складається з трьох розділів. Перший розділ „Загальні питання організації навчально - виховного процесу у групах для дітей із ФФНМ” містить опис впровадження ігрової діяльності, як провідної діяльності в організації освітнього процесу, створення ігрового мовленнєвого середовища в групі компенсуючого типу.

Другий розділ названий „Робота вихователів у логопедичній групі для дітей із ФФНМ” описує освітні завдання роботи вихователя у групі компенсуючого типу для дітей із ФФНМ. Розкрито спеціальні завдання корекційно-розвивальної та освітньої роботи із дітьми передшкільного віку із ФФНМ.

Третій розділ має назву „Робота практичного психолога з дошкільниками з ФФНМ” та акцентує на врахуванні вікових та психологічних особливостей освітньої діяльності дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення у діяльності практичного психолога, розкриває окремі особливості діагностики, корекційної та розвивальної роботи.

Розвиток особистості дитини передшкільного віку на основі принципів наступності та перспективності продовжується в початковій школі. Корекція мовленнєвого розвитку також враховує принцип наступності та безперервності освіти в організації розвивальних занять.

Врахування принципу наступності дозволило проаналізувати “Програму з корекційно-розвивальної роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими

порушеннями мовлення («Корекція мовлення») за редакцією: Трофименко Людмила Іванівна [12].

Представлена корекційна програма описує роботу з подолання порушень мовленнєвої системи в учнів початкових класів в умовах організованого навчання. Програма спрямована для організації корекційної діяльності вчителів-логопедів логопедичних пунктів закладів загальної середньої освіти, вчителів-логопедів спеціальних загальноосвітніх шкіл, педагогів, студентів і викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, батьків.

В пояснювальній записки визначена актуальність корекційної роботи в представленій програмі. Сучасне реформування системи спеціальної освіти в Україні вимагає розробки нових ефективних методів корекційного та розвивального навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Корекційно-розвиткова робота складається з формування умінь в учнів з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) навичок володіти артикуляційним, дихальним і голосовим апаратами, вимовляти та чітко розрізняти звуки, розуміти складову структуру слів, добирати відповідні слова і граматично вірно будувати речення та зв'язні висловлювання; долати специфічних помилки під час читання та письма.

В основу програми покладено основні загальні та спеціальні дидактичні *принципи*, для врахування особливості організації освітнього процесу з учнями із ТПМ:

- загальнодидактичні: науковості; комплексності; систематичності та послідовності; наочності; індивідуального підходу; доступності; міцності знань;
- спеціальні: врахування структури мовленнєвого порушення; диференційованого підходу до формування усного та писемного мовлення; етіології, корекційної спрямованості навчання та виховання; послідовності та системності в роботі над звуковимовою; врахування зони актуального і найближчого розвитку дитини; формування мовленнєвих навичок в умовах

соціального спілкування; принцип особистісно-орієнтованого підходу з урахуванням вікових та компенсаторних можливостей у дітей з тяжкими порушеннями мовлення в умовах спеціального загальноосвітнього навчального закладу.

При розробці програми також були враховані результати сучасних наукових досліджень щодо особливостей розвитку та корекції мовленнєвих порушень у учнів початкових класів із ТПМ: корекція мовленнєвих порушень у дітей з моторною алалією (Є.Соботович); корекція вад читання, подолання фонемо-графічних помилок (Е.Данілавічюте,); попередження та подолання дислексій, дизорфографій (О.Аркадьєва, В.Ілляна, З.Пригода); розвиток морфології та граматики (О.Гриненко, Л.Трофименко); словотворення як засіб розширення і збагачення лексичного запасу (О.Ревуцька); особливості мовленнєвого розвитку і компонентів мовленнєвої діяльності (Е.Данілавічюте, В.Тищенко, М.Шеремет), формування вимови, корекція писемного мовлення (Н.Чередніченко), та ін.

Метою корекційно-розвиткових занять для дітей з тяжкими порушеннями мовлення : створення умов для формування навичок спілкування, корекція порушень мовленнєвого розвитку, шляхи соціалізації дітей з ТПМ.

Основні завдання корекційно-розвиткових занять є:

1. Порушення та причини мовленнєвих порушень.
2. Корекція порушень з опорою на активізацію мовленнєвої та пізнавальної діяльності.
3. Корекція появи вторинних порушень мовленнєвого та пізнавального розвитку, а саме: дисграфії, дизорфографії та дислексії)
4. Формування здатності включатись в комунікацію в різних сферах спілкування. Урахування мотивації, мети та норм соціальної поведінки.

Завдання корекційно-розвиткових занять:

– “корекція слухового сприймання та формування на цій основі адекватного розрізнення та розпізнавання звуків української мови;

- корекція фонематичних уявлень та звуковимови як передумова оволодіння орфоепічними нормами української мови;
- корекція темпоритмічної та ритміко-інтонаційної сторін мовлення;
- корекція лексичної сторони мовлення на основі розширення словникового запасу, уточнення та диференціації лексичних значень слів, формування різних рівнів лексичних узагальнень, що виражає слово, та лексичної системності;
- корекція граматичної будови мовлення на основі формування та уточнення синтаксичних значень слів та значень граматичних категорій, поступового розширення та ускладнення синтаксичної структури речень, що сприймаються та використовуються дітьми, розвиток навичок морфологічного словотвору та словозміни, формування операцій граматичної трансформації;
- корекція зв'язного (діалогічного, монологічного) мовлення на основі формування умінь структурувати смислову ситуацію, виділяти в ній основні компоненти і виражати їх у мовній формі, уміння планувати зв'язну розповідь, переказувати почутий чи прочитаний текст, складати розповіді з опорою на наочність, за уявленнями та уявою;
- формування навичок усвідомленого мовного аналізу як основи для оволодіння і розвитку навичок читання та письма;
- попередження та корекція дислексій, дизорфографій і дисграфій”[12].

При плануванні та підготовці до занять для ефективної організації корекційної роботи педагог дотримується послідовних етапів становлення та розвитку фонематичних процесів. Організація такої корекційної роботи відбувається відповідно до психологічної, лінгвістичної та вікової періодизації розвитку мовлення:

- 1) фонематичне сприймання;
- 2) фонематичні уявлення;
- 3) звуковий аналіз з опорою на слухове сприймання слова, (вимова педагогом або дитиною);

- 4) звуковий синтез мовлення;
- 5) звуковий аналіз мовлення без опори на слухове сприймання слова, без проговорювання, артикулювання за уявленням;
- 6) звуковий синтез у внутрішнього мовлення.

На першому корекційному етапі основною умовою виконання завдань з розвитку фонематичних процесів є їх виконання дитиною без опори на власне мовлення. Пропонується робота на заняттях для розвитку фонематичних процесів на основі зразка педагога. Відбувається процес фонематичного сприймання, звукового аналізу та синтезу.

На другому корекційному етапі завдання спрямовані на розвиток фонематичного сприймання. Пропонується для організації діяльності опора на правильну вимову педагога, звуковий аналіз та синтез з опорою на власну вимову дитини та фонематичні уявлення.

На третьому корекційному етапі освітня діяльність спрямована на вдосконалення фонематичних процесів, а саме уявленням, звуковим аналізом та синтезом без залучення слухової та артикуляційної аналізаторних систем.

Завдання для реалізації кожного етапу добираються за методом поступового ускладнення. Це забезпечує якість та ефективність корекційної методики.

Слід відмітити, що робота над розвитком фонематичного сприймання, простих форм аналізу та синтезу педагог сам надає зразок, для запобігання мовленнєвих недоліків у дітей. До завдань на початковому етапі мають входити найпростіші для сприймання та оперування звуки. Також можливі звукові поєднання та слова від односкладових до складніших за будовою: дво-, три- й чотирискладових. Матеріал систематично поповнюється та насичується складними для вимовляння фонемами.

Таким чином, удосконалення фонематичних процесів відбуватиметься за рахунок поступового розвитку фонематичного сприймання. Це починається з найпростішого перцептивного рівня за допомогою опори на правильну вимову педагога.

Другий корекційний етап з розвитку фонематичного слуху має завдання аналіз зі звуків, які діти вимовляють з помилками. Виконуючи завдання з розвитку звукового аналізу та синтезу, діти аналізують своє мовлення.

Такий принцип поступового підбору матеріалу та виконання завдань зумовлений тим, що в цей період корекції мовлення дітей уже певним чином скориговано, ті фонемати, які раніше неправильно вимовлялись аналізуються учнями самостійно, але педагог постійно звертає увагу, домагаючись автоматизації. Це завдання є зрозумілим для учнів.

Третій корекційний етап з розвитку слухових фонематичних процесів максимально насичений складними для вимовляння звуками, а також словами зі збігом приголосних. Відповідно створення таких умов вимагає достатньо високого рівня концентрації уваги учня до фонематичного складу слів, навичок аналізу недоліків звуковимови та відповідного рівня сформованості фонематичних процесів. Розвиток та вдосконалення мовленнєвого розвитку відбувається під час виконання звукового аналізу слів з опорою на власне уявлення дітей.

2.2. Презентація методичного посібника з фонетичного розвитку дошкільників із ЗНМ.

В методичному посібнику зазначені особливості роботи вчителя-логопеда, щодо формування фонетико-фонематичної складової мовлення дошкільників із ЗНМ.

Визначено, що система роботи з удосконалення фонетико-фонематичної складової мовлення дітей з ЗНМ включає: здійснення слухового контролю, розвиток фонематичних уявлень, укріплення голосового апарату, уточнення та формування правильної звуковимови, формування складової структури слів, вироблення навичок прогнозування на фонологічному рівні [6].

В методичному посібнику укладена збірка мовленнєвих ігор, ігор з технологій арт-педагогіки, корекційно-розвиткові заняття за технологією арт-педагогіки, які можна використовувати для корекції фонетико-фонематичного порушень мовлення у дітей передшкільного віку із ЗНМ.

Запропонований дидактичний матеріал розділений на такі частини:

- дидактичний матеріал для здійснення слухового контролю;
- дидактичний матеріал для розвитку фонематичних уявлень;
- дидактичний матеріал для укріплення голосового апарату.

Здійснення слухового контролю. В посібнику показано, що на заняттях з дітьми з ФФНМ учитель-логопед формує навички слухового контролю спочатку з опорою на малюнок, а потім без неї. Корекційно-розвиткова робота здійснюється на матеріалі звуків, які вимовляються дошкільниками правильно і не змішуються у вимові, та слів шляхом співставлення з певним зразком (еталоном).

Описано, та наведені приклади завдань, коли що діти із ФФНМ вчать оцінювати правильність названого вчителем-логопедом слова та виправляти помилку, навмисне допущену педагогом при називанні будь-якого зображення.

Так, наприклад, у вправа «Лінивий Петрик». Діти виправляють допущені хлопчиком помилки: «Це тотик. – Ні, це – котик».

Далі пропонуються завдання на розвиток фонематичних уявлень. У дітей із ФФНМ, у зв'язку з їх недостатнім рівнем розвитку слухового контролю та слухової уваги за власним мовленням, фонематичні уявлення відповідають їх неправильній звуковимові. Потребує копіткої роботи вчителя-логопеда з розвитку у дошкільника фонематичних уявлень. Можуть бути, наприклад, завдання для дитини оцінити мовлення дорослого, а при потребі виправляти навмисне зроблену педагогом помилку.

Розвиток фонематичних уявлень може проходити на матеріалі слів зі звуками, що замінюються чи змішуються у мовленні дошкільника. Вчитель-

логопед імітує вимову тієї чи тієї дитини, припускаючись таких самих помилок, які є в мовленні дошкільника.

Завдання укріплення голосового апарату. У дошкільників із ФФНМ через неправильне використання голосового апарату досить часто виникають функціональні порушення голосу-дисфонія. В посібнику пропонуються завдання з арт-педагогіки, а саме вправи на розвиток музичної пам'яті. Діти вчаться диференціювати мелодії, контрастні за характером звучання твори-марш, колискова, а також розрізнення висоти, сили, тембру, ритму звуків у музично-дидактичних іграх.

Так, наприклад, творча гра «Чи зможеш відгадати?»: перед дитиною сюжетні картинки із зображених предметів, які можуть видавати один і той же звук. За емоційною забарвленістю вимови педагога (висота, гучність, темп) дошкільник знаходить відповідну картинку.

Також пропонуються творчі ігри на формування правильної звуковимови, тому що наслідування є одним із основних способів засвоєння дошкільником мовлення, суспільного досвіду, побутових та ігрових навичок.

Методичний посібник укладений для організації корекційно-розвиткових занять в освітньому процесі з дошкільниками які мають мовленнєві фонетико-фонематичні порушення. Зібрані творчі ігри допоможуть активізувати діяльність дітей на занятті. Матеріалами методичного посібника можуть користуватись вчителі-логопеди, здобувачі спеціальності 016 Спеціальна освіта, батьки вихованців.

Висновки до другого розділу .

В другому розділі проаналізовані спеціальні програми з корекційно-розвиткової роботи для дітей з фонетико-фонематичним порушенням мовлення. В представлених програмах засвідчено, що у дітей передшкільного віку із ЗНМ присутня недостатність сформованості фонематичних уявлень внаслідок нестійкості та виснажливості фонематичної уваги, недостатньої сформованості фонематичного сприймання, фонематичного слуху та

фонематичного аналізу, ймовірного прогнозування на фонологічному рівні мовленнєвої діяльності.

Також презентований методичний посібник, в якому укладена збірка мовленнєвих ігор, ігор з технологій арт педагогіки, корекційно-розвиткові заняття за технологією арт педагогіки, які можна використовувати для корекції фонетико-фонематичного порушень мовлення у дітей передшкільного віку із ЗНМ.

Запропонований дидактичний матеріал розділений на такі частини:

- дидактичний матеріал для здійснення слухового контролю;
- дидактичний матеріал для розвитку фонематичних уявлень;
- дидактичний матеріал для укріплення голосового апарату.

Методичний посібник укладений для організації корекційно-розвиткових занять в освітньому процесі з дошкільниками, які мають мовленнєві фонетико-фонематичні порушення. Зібрані творчі ігри допоможуть активізувати діяльність дітей на занятті.

ВИСНОВКИ

Метою дослідження визначено здійснити теоретико-методичний аналіз проблеми розвитку фонематичних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Були виконані такі завдання.

Проаналізований та систематизований теоретичний матеріал з теми дослідження. Проаналізовані дослідження сучасних науковців щодо фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення та надана така характеристика: фонетико-фонематичний недорозвинення мовлення - це мовленнєве порушення у дітей із різними мовленнєвими розладами процесів формування звукової вимови в системі рідної мови внаслідок недорозвитку сприймання та фонематичної вимови.

За Ю.Рібцун описані у дошкільників фонематичні процеси, які формуються логічно-від простого до складного: *фонематичне сприймання - фонематична увага - слуховий (фонематичний) контроль - фонематичні уявлення – фонематичний аналіз і синтез*. Описані ступені вираження фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення, а саме: легкий, середній та тяжкий.

Надана характеристика феномену “загальне недорозвинення мовлення”. За описами сучасних дослідників, загальне недорозвинення мовлення – це різноманітні складні розлади мовлення, у яких є зміни у формуванні всіх складових системи мовлення, як звукової, так і смислової її характеристики.

Результати теоретичного дослідження вказали на можливість залучення засобів артпедагогіки, ігрової діяльності в корекційній роботі із дошкільниками з ФФНМ, що сприяє якісній організації освітнього процесу, корекції мовлення дошкільників з ФФНМ, позитивному емоційному стану, активній стимуляції мовленнєвої функції; удосконалення уваги та пам'яті; розвитку творчої уяви та фантазії.

В другому розділі проаналізовані спеціальні програми з корекційно-розвиткової роботи для дітей з фонетико-фонематичним порушенням мовлення. В представлених програмах засвідчено, що у дітей передшкільного віку із ЗНМ присутня недостатність сформованості фонематичних уявлень внаслідок нестійкості та виснажливості фонематичної уваги, недостатньої сформованості фонематичного сприймання, фонематичного слуху та фонематичного аналізу, ймовірного прогнозування на фонологічному рівні мовленнєвої діяльності.

Також презентований методичний посібник, в якому укладена збірка мовленнєвих ігор, ігор з технологій арт педагогіки, корекційно-розвиткові заняття за технологією арт педагогіки, які можна використовувати для корекції фонетико-фонематичного порушень мовлення у дітей передшкільного віку із ЗНМ.

Подальший розвиток дослідження вбачаємо в корекції фонетико-фонематичних порушень дітей молодшого шкільного віку.